

hasábjain. Nem egészen két hónappal a regény utolsó negyedének szedése után!

S ha már a nyomdáról tettünk említést, nem hallgathatjuk el, hogy a *Fráter György* — egyébként kitűnő minőségű — nyomdai munkájának szepülője, hogy Jónéhány sajtóhiba tarkítja a szöveget (példáinkat a 2. kötetből vettük: 29: *Daróczy* — *Dóczy* helyett —; 38: *Verbóczy* komolyanszólta barátához; 286: szulán; 310: *Gyorgy*; 326: *magyat* tábor). S ezek a Jókai-féle ún. főszövegben előforduló vétségek, a jegyzetanyagban is találhatóak hasonlóak szép számmal.

Beszámolónk végén vissza kell kanyarodnunk a kötetet példás alapossgal gondozó Oltványi Ambrus munkájához. Ne vegye

szerénytelenségnek, ha magát Jókait idézzük teljesítményével kapcsolatban: „Talán nem is helyes dolog regényt írni az ilyen alakról?” — kérdezi az 1. k. 186. lapján. Majd így folytatja: „Nem volna szabad egy költött vonást hozzáadni a jellemrajzához. Nincs is arra szükség. Amit eddig a költői képzelet e regénynek nevezett életráshoz toldott, az nem volt egyéb, mint kitöltése azon nagy hézagoknak, amiket a történetírók üresen hagytak.” — S amit Oltványi végzett: kitöltése azon nagy hézagoknak, amiket az író hagyott üresen. Teljesítménye révén a *Fráter György* új, kritikai kiadása, valóban nyeresége lett a Jókai-életműnek.

Végh Ferenc

ISTVÁN SÖTÉR: THE DILEMMA OF LITERARY SCIENCE

Bp. 1973. Akadémiai K. 272 l.

Sötér István könyve a magyar irodalomtudomány reprezentatív alkotása. Már az volt *Az ember és műve* is, amelyik voltaképpen alapjául szolgál ennek az angol nyelvű tanulmánygyűjteménynek. De tegyük hozzá, csak alapjául. A *The Dilemma of Literary Science* több olyan igen fontos dolgozatot is tartalmaz, amelyek nincsenek benne *Az ember és műve* című kötetben. Ezek vagy még ismeretlenek a magyar közönség előtt is — ilyen pl. a romantika periodizációjáról szóló tanulmány (ez viszont orosz nyelven már megjelent) —, vagy pedig teljesen át-dolgozottak, korszerűsítettek és kibővítettek, mint pl. a magyar romantikát ismertető fejezet. Tegyük hozzá, hogy Sötér valamennyit átdolgozta a külföldi olvasóközönség szempontjait figyelembe véve: így pl. a magyar vonatkozású példákat vagy csökkentette, vagy megmagyarázta. Tovább az is kiemelendő, hogy a mi irodalmunkra vonatkozó utalásait közép- és kelet-európai vonatkozásúakká szélesítette ki.

Az ember és műve irodalomelméleti és módszertani cikkei éppen a nemzetközi irodalomtudománynak a leginkább időszerű és előtérben álló problémáira keresnek és adnak feleletet, ezért mindenképpen nagyon fontos, volt, hogy ezek az írások a nemzetközi tudományosság előtt is ismertté váljanak. Az angol nyelvű kötetben egy másik tanulmányosorozat a magyar irodalom fő jelenségeinek a külfölddel való megismertetését szolgálja, ezek közt Sötér néhány már régebbi cikke is szerepel, de a célnak megfelelő átalakításban.

Végül, a *The Dilemma of Literary Science* szerkezeti beosztása is eltér a magyar tanulmánykötetétől. Az irodalomtudomány dilem-

májának exponálása után két nagy részre oszlik; az első elméleti jellegű és a módszer kérdésével foglalkozik. A második főrészt a korszak és az irányzatok problémájának tárgyalása után kimondottan irodalomtörténeti: főleg a romantika problématikáját tárgyalja a vele egyidejű irányzatokkal együtt. Ilyenformán mintegy példát ad arra, hogy miként kell az első rész tételeit az irodalomtudományi gyakorlatban alkalmazni, az alkalmazás eredményeivel igazolva az előbbieket.

Az irodalomtudomány alapkérdését Sötér nagyon is az *élet* szempontjából veti fel: van-e értelme az irodalomnak és az irodalomtudománynak az ember számára. A válasza: van, ha a műalkotás életünk szerves részévé, életsegítő, életmegoldó részévé lesz, ha — mint írja — *fogyasztszuk*, azt életünket táplálóvá tesszük. Ha, mint ahogy Goethe vallságát a természet mellett, Itáliában a művészet, mint „másik természet” oldotta meg, a művészet, az irodalom a mai ember számára is életmegoldó értékévé válik. Ebből a humanista alapállásból kiindulva veti fel Sötér az ilyen értelmezés szerint már szükséges és hasznos tudományunknak a volta-keppeni dilemmáját: a műalkotás filozófiai-esztétikai értékelésének és történeti-filológiai magyarázatának látszólagos ellentmondását. Ezzel valóban szaktudományunk világszerte mutatózó válságából keresi a kibontakozást. Sötér szerint e megoldás, az, hogy a középpontban a műalkotás álljon, hiszen ez az időtlen, abban az értelemben, hogy a változó korokban újra meg újra felfedezzük, újra értékeljük, jelen idejűvé tesszük. Ez az, amit az ember a fenti értelemben *fogyaszt*, önmagában létté asszimilál. A humanista indítékú irodalomtudományi vizsgálat útja

pedig egy olyan kör, mely a műalkotás belső világából indul ki, de innen tovább halad és eljut annak külső, történetileg meghatározott környezetéhez, melyben Sötér az etikai mozzanatokat külön is kiemeli, ilyenformán a történeti vizsgálat nem öncélú, hanem a mű teljesebb megértését, életesebb asszimilálását szolgálja. Épp ezért a körnek be kell zárulnia, ismét visszatérni a kiindulóponthoz: a műalkotás belső világához. A dilemma így megszüntethető: az esztétikai érték és a mű történeti helyének vizsgálata egyesül a humanista cél, a műalkotás minél tökéletesebb tápláló hatása érdekében. Persze egy dilemma még így is fennmarad, amelyre viszont csak utal Sötér könyve, ez a műalkotás történeti helyének kijelölése és a jelen számára való asszimilálása; ez a rekonstrukció és a felfedezés közt jön létre (82. l.). Ezt a dilemmát Sötér viszont csak kérdésként veti fel, fő problémaként az foglalkoztatja, hogyan jelöljük ki a világirodalomból az esztétikailag értékes műalkotásokat, azokat, amelyeket érdemes alávetni a történelmi vizsgálatnak a fenti értelmű fogyasztás érdekében. „Ha világirodalomról beszélünk, ezen nem a szép szövegek antológiáját értjük, sem holt könyvek temetőjét” — írja nagyon találóan (20. l.). A választást pedig a komparatistika teszi lehetővé. Ezért következik mindjárt a bevezető, a problémát exponáló tanulmány utána az összehasonlító módszerrel szóló az angol változatban. Minthogy pedig ez a módszer Sötér értelmezésében a világirodalom megismeréséhez vezető út, a komparatistika nem a régi értelmű összehasonlító irodalomtörténet (még akkor sem, ha a régi értelmű hatáskutatás helyett a befogadás eredetiségére esik a hangsúly), hanem *szembesítés* (confrontation), amelyen Sötér a tipológiai vizsgálatot érti, mégpedig nemcsak tipológiai-genetikai, hanem tipológiai-esztétikai értelemben is. Ezáltal is egyesül a filozófiai-esztétikai és a filológiai-történeti kutatás, melynek szintézise megadja a kibontakozást a komparatistikaának abból a dilemmájából, amelyet legpolemikusabban — sőt kissé a paszkvilusok szellemében — Étiemble fogalmazott meg.

A történeti vizsgálat alapja szintén a műalkotás, a másik főkategóriával, a korszakkal szembeállítva. Az irodalomtörténeti korszak Sötérnél lényegében azonos a történetivel, ez utóbbit „antropológiai” értelemben tekintve, azaz mint az emberi tudatvilág meghatározott történeti állapotát. Az „antropológiai” korszaknak az angol változatban bővebb és világosabb meghatározását olvasuk, mint *Az ember és művében*: „Mint egy széles keret, a történeti periódus magában foglal különféle ideológiai, művészi, irodalmi stb. jelenségeket, folyamatokat és ezeknek derivátumait.” (37. l.) A periódust Sötér nem

köti közvetlenül történelmi dátumokhoz, hozzászámítja az eszmei előzményeket is. Mégis maga az időpont is jelentheti egy irodalmi folyamat, sőt folyamatok megindulását. Így pl. a 18. és a 19. század fordulóján elinduló vagy módosuló irodalmi irányzatok — éppen Sötér meggyőző megállapításai szerint — úgy tekinthetők, mint különféle válaszok a francia forradalomra. Ámde a műalkotásból a korszak felé haladva mégsem az irányzat következik elsődlegesen, hanem az ugyanannak az alkotónak különféle műveiből összeálló írói módszer. Sötér azért sem ad elsőbbséget az irányzatoknak, mert a legtöbb író módszerében többféle irányzatra jellemző eljárások egyesülnek. Igen jellemzően mutatja be ezt a klasszicizmus és a romantika szintézisében, még inkább a romantika és a realizmus egymást segítő szimbiózisában, nemcsak a korszakon belül, hanem egyes alkotók oeuvre-jében is. Így utal a klasszicizmus bizonyos elemeinek újjáéledésére a 19. század közepén. Ez esetben azonban kérdéses, hogy a romantika részleges visszaszorulásából eredő művészi jelenségeket lehet-e a történeti értelmű klasszicizmussal azonosítani. Nem arról van-e itt inkább szó, amit „klasszicizálás”, „klasszicizálódás” néven szoktunk emlegetni? Nem olyan jelenséggel van-e itt dolgunk, amely akkor keletkezik, ha egy irányzat már betöltötte történeti szerepét, de a hozzá kötődő írói módszer bizonyos elemei tovább élnek? Hiszen ilyen „klasszicizálódás” jelenségei a 20. századi irodalomban is jelentősek, pl. Valérynél, Babitsnál. Vagy gondoljunk a romantika „klasszicizálódására” (a romantika által inaugurált témák, műfajok nagyobb műgonddal, bizonyos művészi önmérséklettel való alkalmazására) pl. Tennyson vagy Arany több alkotásának esetében, kettejük rokonságára különben már Gyulai Pál rámutatott.

Egy bizonyos: Sötér meggyőző okfejtései után aligha lehet nemcsak nálunk, de az európai irodalomtörténetírásban általában is a korszakról másképpen, mint komplex jelenségről beszélni. Ilyesmire ugyan már előbb is utaltak, de ilyen elméleti világossággal Sötér fogalmazta meg a tételt (l. pl. az 1831-es dátumra vonatkozó frappáns fejtegetését). Ugyanígy meggyőző az a tézise is, hogy az irányzatok egymásra hatnak, elemekkel, vívmányaikkal kölcsönösen gazdagítják egymást. Ezt Sötér gyakorlatilag is igazolja, a romantika és a realizmus együttélését, számos műalkotásban együttes jelentkezését elemezzé. Mégis úgy érzem — és erről éppen Sötér könyvének az a részlete győzött meg, amely különösen új *Az ember és művéhez* képest —, hogy — ellentétben a könyv egyik megállapításával — van értelme és tudományos haszna egy bizonyos irányzat

külön tanulmányozásának is. A romantika periodizációjára vonatkozó fejezetre gondolkodok. Persze az ilyen célú tanulmányozás nem lehetséges többé a régi módszerrel, csupán a szóban forgó irányzat sajátos vonásait absztrahálva, hanem csak a többi egyidejű irányzat komplexitásában, a reciprocitás figyelembevételével. Sőtér tanulmánya is a romantikát a klasszicizmus, majd a realizmus összefüggéseiben elemzi egy meghatározott irodalomtörténeti korszakon belül. Ez a kor pedig valóban az emberi tudatnak egy jelentős korszaka, a 18. század utolsó évtizedétől az 1860-as évekig terjed, bezárólag. Kezdetén a francia forradalom ténye áll, az 1860-as évekbe pedig olyan jelentős események férnek be, mint a felemás cári jobbjárfelszabadítás, az 1863-as sikertelen lengyel felkelés (a lengyel pozitívizmust kibontakoztató dátum), az olasz és a német egység kialakulása, a párizsi kommün. A korszak közepén pedig az 1848-as „népek tavasza” áll, mint bizonyos értelemben vízvonal. Sőtér ezt a történelmileg és „antropológiailag” fontos időszakasz irodalmát a klasszicizmus, a romantika és a realizmus komplexitásában tárgyalja. A közös envező itt mégis a romantika, hiszen a realizmusnak csupán első periódusa ez. A romantikának viszont mind a három — a húszas évekig tartó, az 1848-as eseményekig nyúló, majd az 1860-as évekre is kiterjedő — korszakát magában foglalja. Ebbe a világirodalmi periodizációba teljesen beleillik a magyar romantikáé is (az 1830-as év az európai irodalom szempontjából is fontos dátum). Szerencsés megoldás, hogy a magyar romantika külön fejezetként is szerepel a könyvben. Ez lényegében azonos szempontú a *Romantika és realizmus* című tanulmánygyűjteményben foglalttal, de a külföldi olvasóközönség szempontjából is igen hasznos rövidítésekkel és módosításokkal. Újak benne az Eötvösről, Az Apostolról és a Jókairól írt igen világos és a mű egész koncepcióját ezáltal is teljesebbé és meggyőzőbbé tevő fejezetek.

Hadd említsük még meg azt is, ami *Az ember és műve*ben is megvan már mint új és értékes megállapítás, de mindenképpen a nemzetközi tudományosság elé kívánkozik. A romantika lényegének megfogalmazására gondolok, mely Welck hármasságának definíciója, Barta János idevágó tanulmánya stb. után mint esztétikai kategóriának az értelmezését nagymértékben elősegíti. Sőtér a romantikát a „különleges és autonóm” művészi világ megteremtésében, a fokozott intenzitásban, sűrítésben, a mindennapiság megszüntetésében látja, főleg pedig az újításban. De vajon nem kíváncznék-e ehhez a jellemzéshez a történeti romantikának még egy sajátossága, ti. a mimézisnek egy másfajta értelmezése, mint az a megelőző irányzatokban történt, és amelynek révén a romantika mintegy magában hordja a realizmus felé való továbbfejlődés lehetőségét? Annál is inkább, mert Sőtér könyve két helyen is utal erre; a felvilágosodáson belül a romantikát is előkészítő jelenségeket elemezve, majd amikor szellemesen és találóan megállapítja, hogy a romantika kiemelte a mindennapiságból a különlegest, az esztétikailag érvényest, és így azt is lehetővé tette, hogy a realizmus esztétikailag érvényessé emelje a mindennapit. (182.)

Mindent összevéve, csak üdvözlőnk lehet, hogy diszciplínáknak ilyen értékes eredményei most már világnyelven is hozzáférhetők. Olyan eredmények ezek, amelyek a magyar tudományosság jó hírűvének erősítésén túlmenően, az irodalomtudomány nemzetközileg vitatott problémáinak tisztázásához is jelentékeny mértékben hozzájárulnak.

A könyvet a magyar irodalom megismerését szolgáló és a külföldi, irodalmunkban kevésbé járatos olvasó tájékozódását megkönnyítő rövid magyar írói lexikon egészíti ki.

Horváth Károly

IACOBUS PALAEOLOGUS: CATECHESIS CHRISTIANA DIERUM DUODECIM

Primum edidit Ruzena Dostálová. Warszawa 1971 (Biblioteka Pisarzy Reformacyjnych Nr. 8)

Az 1585-ben Rómában kivégzett főeretnek, Iacobus Palaeologus munkásságáról az 1950-es évekig úgyszólván semmit nem tudott a történelem vagy az irodalomtudomány. Az egyetlen vele foglalkozó önálló tanulmány egy bécsi gimnázium értesítőjében jelent meg 1873-ban, s nagyobb érdeklődést senkiben sem ébresztett. Műveinek kéziratok másolatai, amelyeket a kolozsvári Unitárius Kollégium könyvtárában őriztek, megfordultak ugyan egy-két magyar egyháztörté-

nész kezében, de a nagy terjedelmű latin kéziratok végigolvasására a XVIII. századi Uzoni Fosztó István óta senki sem vállalkozott. Így aztán az a néhány hivatkozás is, ami a XIX–XX. századi unitárius egyháztörténetírók munkáiban Palaeologus műveire vonatkozott, tévedésekkel és félreértésekkel volt tele, s igen kevés megbízható útmutatást tartalmazott. Rendkívüli meglepetést jelentett ezért számomra is, amikor 1955-ben, romániai tanulmányutam alkalmával Ben-